

Серед труднощів, з якими студенти зіткнулись у процесі виконання проектів, була наявність у них досвіду спілкування лише з обмеженою кількістю знайомих людей і практично відсутність його у спілкуванні з незнайомими особами, що ускладнювало встановлення нових контактів. У студентів спостерігалось відчуття дискомфорту, бажання “заховатись у свою мушлю”. Дехто з них переживав справжній шок від необхідності спілкуватись із незнайомцями, встановлення контактів ставало значною проблемою. Для подолання цього бар’єра у процесі формування культури професійного спілкування забезпечувалась позитивна мотивація до встановлення контактів, спілкування, діалогу; створювались ситуації успіху; розвивались відповідні навички й уміння спілкування.

Висновки. Застосування методу проектів сприяє підвищенню рівня культури професійного спілкування, формуванню готовності майбутніх фахівців до активної позиції у професійному спілкуванні, розвитку вмінь і навичок співпраці й взаємодії з партнерами, зростанню самооцінки студентів і підвищенню рівня їхньої фахово-практичної компетентності.

Література

1. Іонова О.М. Метод проектів як засіб розвитку творчості особистості / О.М. Іонова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – К. ; Запоріжжя, 2006. – Вип. 38. – С. 74–80.
2. Колесникова О.Г. Проектний метод навчання та його значення для активізації пізнавальної діяльності учнів / О.Г. Колесникова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – 2003. – Вип. 24. – С. 321–325.
3. Рамкова програма з німецької мови для професійного спілкування для вищих навчальних закладів України / [С.М. Амеліна, Л.С. Аззоліні, Н.Є. Беньямінова та ін.]. – К. : Ленвіт, 2006. – 90 с.
4. Самойленко Н.Б. Необхідність удосконалення підготовки вчителів до використання методу проектів у педагогічній діяльності / Н.Б. Самойленко, Г.О. Козлакова // Вісник НТУУ “КПІ”. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – К., 2007. – № 3 (21). – Ч. 1. – С. 48–52.

БАРЛІТ О.О.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА С. РУСОВОЇ ЯК ПРИКЛАД КОМПЛЕКСНОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Визнання необхідності комплексного підходу до процесу формування у школярів ціннісного ставлення до природи й відображення цього підходу потребує ретельного аналізу і певної теоретичної реконструкції вітчизняної педагогічної думки початку ХХ ст.

В історії педагогічної думки України зазначений період був представлений такими яскравими особистостями, справжніми педагогами, як-от: О. Герд, М. Грот, Б. Грінченко, С. Русова та інші, – у працях яких охарактеризовано певні детермінанти нової ціннісної позиції людини щодо при-

роди, засновані на аналізі емоційно-психологічних, когнітивних та праксеологічних особливостей освоєння школярами природної дійсності.

Ці педагоги були прихильниками передової російської революційно-демократичної педагогіки, педагогічних поглядів К. Ушинського; вони відіграли велику роль у поширенні освіти серед народів національних окраїн Росії; сприяли відкриттю початкових шкіл для дітей простого народу, дбали про розвиток середньої й вищої освіти для молоді; чимало зробили для підготовки національних педагогічних кадрів; створювали абетки рідної мови та підручники для учнів, методичні посібники для вчителів; перекладали рідною мовою підручники К. Ушинського.

Прикладом комплексного вивчення проблеми формування ціннісного ставлення до природи слід вважати праці Софії Федорівни Русової, у яких подано всебічний аналіз характеру та спрямованості світоглядних настанов, що визначаються емоційно-психологічними, когнітивними й праксеологічними особливостями осмислення довкілля. Ідеали єдності та гармонії зі світом є базисними соціокультурними детермінантами формування морально-ціннісного ставлення до природи. Як вагомі колективні ціннісні уявлення про можливість об'єднання людини і світу вони окреслюють конкретні моделі взаємодії з природою як на рівні особистісного ставлення до світу, так і на рівнях комунікативної інтеракції та соціальної системи.

Мета статті – розкрити основні положення педагогічної концепції С. Русової, шлях до усвідомлення важливості чіткого визначення мети й завдань виховання як для розробки теоретичних основ педагогіки, так і для практичної діяльності працівників освіти.

Аналізу різних аспектів багатогранної науково-педагогічної спадщини С. Русової присвячені праці багатьох учених. Так, зокрема, проблеми біологічного й соціального в поглядах С. Русової на виховання дітей висвітлено в працях А. Богуш [1], соціально педагогічні аспекти й національна концепція виховання – О. Джуса [2], Н. Дичек [3], О. Сухомлинської [11], питання естетичного виховання – І. Зайченка [4] та ін.

Науковець усе своє життя присвятила пошукам шляхів створення й розбудови української національної школи. Працюючи на Чернігівщині, у Києві, Кам'янці-Подільському, перебуваючи в еміграції, педагог-просвітник відкривала нові школи, дитячі садки, у яких навчала дітей, допомагала вчителям і вихователям по-новому підійти до виховної справи. Прикладом творчого, мистецького розуміння освітнього процесу є створені нею українська абетка, читанка, посібники з географії Європи, географії позаєвропейських країн тощо.

Зважаючи на невідкладну потребу докорінного реформування системи народної освіти, української школи на початку ХХ ст., зумовлену економічним, соціально-політичним, культурним, національним розвитком країни, підсумовуючи й систематизуючи пропозиції, побажання, вимоги представників різних верств українського суспільства, а також спираючись на власні філософські, національні, соціально-політичні погляди й переконання, С. Русова в 1907 р. в узагальненому й систематизованому вигляді

сформулювала й виклала загальні засади розбудови майбутньої української національної школи, які в її подальшій теоретичній і практичній діяльності доповнювалися, уточнювалися, поглиблювалися й розширювалися, узагальнювалися й конкретизувалися. Ці основні засади зводилися до ряду вимог.

Школа, на думку С. Русової, має бути вільною від будь-яких обмежень прав учнів, учителів і батьків: майнових, національних і релігійних.

Обов'язковими предметами вивчення мають бути:

– у перший-другий роки навчання – рідна мова (письмо й читання), арифметика, природознавство, географія України, малювання, співи;

– у третій-четвертий – російська мова (письмо й читання), арифметика, географія, історія України, малювання, співи, рукоділля, ознайомлення з українською літературою й українськими письменниками;

– у п'ятий-шостий – художнє читання, історія української та російської літератури, географія й історія Росії, ознайомлення з усіма частинами світу, коротка історія культури, загальні відомості з фізики, хімії, ґрунтознавства й ботаніки в застосуванні до сільськогосподарського виробництва; найнеобхідніші відомості в галузі законодавства (самоврядування, судочинство, податки тощо);

– геометрія та землемірство, закон Божий – упродовж усіх років, але тільки за бажанням батьків [8, с. 7–9].

Мету й завдання виховання С. Русова намагалася визначити, виходячи з їх історичної та соціально-економічної зумовленості, на основі глибокого та усебічного вивчення об'єктивних законів і закономірностей розвитку людини, природи, суспільства, людського мислення, зважаючи на передові педагогічні ідеї, висновки й положення класиків європейської та світової педагогічної думки, цінний вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід. Аналіз праць багатьох учених, педагогів, зокрема Я. Каменського, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Й. Песталоцці та інших, свідчить, що в педагогіці в справі визначення мети виховання історично усталилося два напрями: один з яких надавав більшого значення розвиткові розуму, думки, мислення (Сократ, Дж. Мілль, М. Монтень, Рейн та ін.); а другий – розвиткові волі, характеру, почуттів (І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, О.І. Герцен, П.Ф. Лесгафт та ін.). С. Русова, спираючись значною мірою на великий власний педагогічний досвід, дійшла висновку, що “тільки найпильніша увага до фізичного та духовного стану дитини може забезпечити досконалий розвиток духу й тіла” [7, с. 3].

Центральною ланкою педагогічної концепції, створеної С. Русовою, є дитина, особистість з її природними нахилами, здібностями, талантами, потребами, прагненнями тощо. Дослідниця зазначила “Як нема в садку двох кущів однаковісінських, так немає в класі двох дітей з однаковим почуттями, думками, можливостями” [6, с. 4]. Сучасні наукові спостереження й праці багатьох учених, педагогів, психологів, фізіологів тощо доводять, що дитина значно відрізняється від дорослої людини, і хоч можна визначити певні типи дітей за спільними психологічними характеристиками, між

окремими дітьми є дуже великі відмінності. Тому кожному вчителю, вихователю потрібно враховувати ці відмінності й пристосовувати процес навчання та виховання, який має набути індивідуального спрямування, до особистості учня, для чого “конче потрібно знати дитину, розуміти її духовні нахили, її темперамент, фізичний склад організму” [9, с. 5].

Кожна дитина, на думку С. Русової, є продуктом об’єднаного біологічного й антропологічного процесу.

Отже, людину слід сприймати “як цілком природну, біологічну істоту, і як особу соціальну, частину громадянства” [5, с. 12].

Процес біологічного становлення й змін виявляється у вікових етапах розвитку й поведінки людини та виражається в специфічних біологічних рисах дитинства, юнацтва, зрілості й старості. Звичайно ж, дослідницю більше цікавили біологічні риси дитинства та ті педагогічні засоби й методи, що сприяють найефективнішому розвитку природних нахилів і здібностей індивідуума. Тож свій педагогічний аналіз, теоретичний пошук вона намагалась ґрунтувати на новітніх досягненнях тогочасної психології, медицини, анатомії, фізіології, біології та інших наук про людину, спираючись на праці А. Біне, Ч. Дарвіна, Ж. Поля, В. Штерна та інших [4].

С. Русова була переконана: мета виховання полягає в тому, щоб “виробити людину із широким розумінням своїх громадянських обов’язків, з незалежним, високорозвинутим розумом, братерським почуттям до всіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні за яких обставин не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку” [5, с. 37].

С. Русова розуміла мораль як систему принципів, поглядів, уявлень, норм, правил і оцінок, що регулюють поведінку людей; як одну з форм суспільної свідомості. Вона зазначала, що мораль пронизує всі сфери людського життя й спрямовує поведінку особистості з погляду добра і зла, справедливості й несправедливості, гуманізму або його антиподу, тому “моральне виховання не може проводитися якось окремо: ним має бути пройняте все навчання, все життя” [9, с. 63].

Моральне виховання С. Русова розглядала як цілісний процес, спрямований на формування в дітей моральних уявлень, моральних почуттів і моральної поведінки. Зміст, фактори, шляхи, методи формування цих моральних категорій вона досить повно проаналізувала на прикладі дошкільнят і молодших школярів, оскільки “для морального виховання дошкільний вік є основою, ґрунтом, на якому закладаються підвалини людини – її особистої моралі, її громадянської вартості” [7, с. 70].

У роздумах про те, яким має бути моральне виховання, С. Русова дійшла висновку, що “метою морального виховання є витворення різними засобами, що педагогічно нам прислужують з дитини, якою вона є з природи, людину в найкращому значенні цього слова, розвиваючи до максимуму всі позитивні здібності й зводячи до мінімуму всі її негативні нахили” [9, с. 64]. “Моральне виховання, – писала педагог, – має головним завданням виховати людину правдиву, мужню, справедливу в усіх своїх ста-

вленнях до людей” [7, с. 143], “поєднати егоїзм з альтруїзмом, волю й дисципліну, і це виховання мусить давати щось гармонійне, суцільне” [7, с. 138].

Навколо дитини С. Русова радила створювати таку атмосферу, яка не породжувала б почуття жорстокості. Вона була переконана, що “діти не народжуються ні злими, ні брехливими, за винятком тяжкої спадщини від батьків, іноді дідів. Діти родяться з природними нахилами до активності, до ласки, до симпатії відносно всього живого”, тож “наш обов’язок дати дітям такі умови життя, у яких ця чулість, це добро перетворилися б в активну, альтруїстичну діяльність на оборону всього живого” [5, с. 111–112].

Важливе значення у вихованні релігійних почуттів дитини, на думку С. Русової, мають культові обряди, які “ваблять своєю красою або своєю архаїчною наївною простотою, такою близькою до душі дитини” [9, с. 37]. Наприклад, якою поезією охоплює дитину весняна ніч на Великдень, коли вся природа пробуджується від зимового сну й ніби всім своїм молодим життям протестує проти жахливого явища смерті та хоче нам дати радісну певність можливості вічного життя: “Хто не пережив краси Великоднього ранку, який поволі змінює темну ніч, мов справді несе за собою надію на нове життя, на відродження, той не знає великого світлого почуття, правда, досить мрійного, але високого й радісного” [5, с. 153]. Щасливі ті родини, що можуть проводити релігійні свята за архаїчно-народними звичаями: вони дають своїм дітям глибоке прекрасне переживання, яке залишає на все життя етичне й естетичне враження та пов’язує дитину з тим народом, що у своїй могутній творчості виробив цей культ.

Свята, що пов’язані з давніми релігійними віруваннями й овіяні національним колоритом (Івана Купала, Маковія, Спаса, Зелені свята, Покрови та інші), надзвичайно багато дають дитячій уяві, сприяють формуванню високих морально-естетичних почуттів, тому педагог радила відзначати їх у кожній дитячій установі за народними звичаями так, щоб вони мали “свій соціально-національний характер” [9, с. 38].

“Для українських дітей бажано втілювати в життя релігійне виховання в згоді з народними звичаями, з родинними нахилами, з індивідуальними змаганнями самої дитини” [5, с. 153–154], – наголошувала дослідниця. Настрій дитини, у якому поєднуються й релігійне, й естетичне, і національно-патріотичне почуття, може стати підґрунтям для формування в дитині високої ідейності та прив’язаності до свого народу, бажання служити й бути корисним своєму народові.

Розкриваючи мету, завдання, зміст, методи й чинники морального виховання, С. Русова вказала деякі шляхи і засоби його формування. Зокрема, вона радила:

“1. З першого року привчати дитину до чужих людей, оточувати її такими відносинами, щоб вона виросла з почуттям, що люди і оточення дають лише приємні враження, і треба йти їм на зустріч з привітністю.

2. Розвивати почуття ласки до всього живого, щоб коло дитини були всякі звірята: кіт, пес, ящірка, жабка, щоб дитина потроху привчалася до їх

рухливості, не робила їм жодного зла, а далі навіть привчалася до плекання, до обов'язків годувати звірят, чистити їхні оселі та ін.

3. Якнайраніше треба утворити для дитини товариський осередок і тут слідкувати, щоб дитина не заносилася в товаристві, щоб ставилася до товариства з щирою ласкою, з рівною пошаною.

4. Необхідно якомога раніше давати дитині відповідні її силам і розвитку соціальні обов'язки: прислуговувати за сніданком, прибирати в хаті, допомагати молодшим товаришам одягатися, митися тощо. Кожній старшій дитині в дитячому садку чи в захисті можна доручити якусь дитину з меншеньких діток, щоб та, старша, уже відповідала за її чистоту, упорядкованість.

5. У кожному випадку треба вимагати від дитини тієї чи іншої свідомої акції на допомогу чужій людині, але за яку ми дізналися, що вона бідує.

6. Мусять бути організовані не лише індивідуальні праці, а й колективні, де всі об'єднують свою творчу думку, свої спільні враження на користь не самих працюючих, а комусь третьому – чи гуртку, чи колективу, чи слабшому товаришу.

7. Впливати на почуття дітей оповіданнями, де моральне добро якнайкраще мистецьки вимальоване і викликало б у дітей захоплення й бажання перейняти чудовий зразок.

8. Щодалі в школі ті самі засоби лише розширюються, набувають найрізноманітніших форм, але принцип залишається тим же самим: постійною практикою моралі поглиблювати моральну свідомість, постійною соціальною практикою дисциплінувати егоїстичні нахили й зміцнювати свідомість соціальних обов'язків, а щоб це не перетворювалося в сухий принцип взаємної допомоги, постійно викликати емоцію співчуття, естетичною ласкою вносити ліричний настрій, шукання правди, а не лише самозадоволення своїм поведінням. А для цього постійно викликати нові високі почуття, відповідні розвиткові дитини, любов до природи, до рідного краю, до великих всесвітніх героїв, до краси, до правди.

9. Взірець учителя – головний моральний вплив” [7, с. 60–61].

У педагогічній доробку С. Русової в нерозривному зв'язку з проблемами розумового й морального виховання постають і проблеми естетичного виховання, яке, на думку дослідниці, “...повинно бути зв'язане з іншими проявами життя, перш за все з етичним” [5, с. 120]; “естетичне виховання готує в серці ґрунт для почуттів моральних” [5, с. 121]. Межа, яка розділяє естетичне й моральне, на думку педагога, досить умовна й визначається ставленням людини до зовнішнього світу.

Основне завдання естетичного виховання С. Русова вбачала в тому, щоб “розвинути свідомість, смак естетичний до найкращого приймання художніх вражень” [5, с. 119], розвинути “почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках” [5, с. 120].

Аналіз праць “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Дошкільне виховання”, “Нові методи дошкільного виховання”, “Нова школа”, “Ідейні підвалини школи”, “Українські дитячі книжки”, “В оборону казки”, “Шкільні екскурсії та їх значення” й ряду інших дав змогу з’ясувати, що під естетичним вихованням С. Русова розуміла систему комплексного, цілеспрямованого й послідовного впливу на особистість з боку соціальних інституцій на основі науково-педагогічних принципів, методів і засад з метою формування естетичної свідомості, структурними елементами якої є естетичні почуття, смаки, вподобання, ідеали, потреби, норми, оцінки тощо; вироблення здатності сприймати, відчувати й оцінювати красу довкілля, природи, суспільного життя, праці, мистецтва; формування й розвиток у дітей художньо-творчих здібностей; намагання, здатність і потребу вносити красу в навколишнє середовище, у навчання, у працю, у поведінку, у побут.

Особистість, на думку С. Русової, є основним структурним елементом у системі естетичного виховання, а отже, його мета, зміст і методи мають орієнтуватися на естетичний та загальний розвиток саме особистості з урахуванням її індивідуальних і психологічних особливостей.

Провідною естетичною категорією в системі естетичного виховання С. Русової є категорія краси, прекрасного в комплексі з такими поняттями, як естетичне ставлення, естетична свідомість, естетичне почуття, естетичний смак, ідеал, естетична норма, оцінка тощо.

Прекрасне – це досконалість, ідеал, що підносить людину над звичайним, буденним. Прекрасне С. Русова розуміла як особливе відчуття індивіда, що виявляється в процесі життя, трудової діяльності, спілкування. “Краса є вираженням величної ідеї, – писала вона, – гармонія від естетичних вражень” [5, с. 113]. З раннього дитинства людині властиве прагнення до краси, яка об’єктивно існує в усьому навколишньому середовищі: природі, праці, взаєминах між людьми, творах мистецтва. Ось чому важливо розвивати в дітях почуття краси й гармонії і в житті, і в праці та вчинках. “Краса душі, краса творіння, краса поведінки – ось бажана гармонія, яку випещує у своєму світогляді наш народ” [5, с. 120], – зазначала дослідниця.

Головними джерелами естетичного виховання, за С. Русовою, є природа, події суспільного життя, мистецтво і “безпосередній вплив учителя” [5, с. 122].

Природа породжує емоції, які залишають свій “слід” у житті людини. “Ліс, степ, вода – ось умови, серед яких душа дитини розцвітає, ось ті фактори, що сприяють природному розвитку дитини й які найменше спричиняються до сприймання негативних вражень, – писала дослідниця. – Серед таких умов і сама дитина виявляє себе просто, щиро, природно, без зайвої умовності й штучності” [7, с. 13].

Через естетичне сприймання природи поглиблюється і збагачується почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Це почуття потрібно плекати систематично, в усіх дитячих навчальних за-

кладах з дітьми всіх вікових категорій, причому ми матимемо позитивні результати тоді, коли виховання буде “поставлено на національний ґрунт” [9, с. 39]. Адже ми, наголошувала С. Русова, можемо любити тільки те, що знаємо, а тому необхідно ознайомити дітей із своєю місцевістю: річкою, лісом, озером, островом, найближчим селом, містом; рослинним і тваринним світом свого краю; чим живе і займається населення краю тощо.

Тут же С. Русова застерігала, що любов до рідного краю не повинна переходити в ізольований національний егоїзм. Люблячи свій народ, дитина повинна з повагою ставитися й до інших народів світу. Час від часу з дітьми слід проводити національні свята, до участі в яких залучати дітей усіх національностей, що живуть у певній місцевості України. Це дасть змогу дітям різних національностей розширити свої знання про багатство й особливості культур інших народів, розвинути почуття територіальної та державної спільності, більш свідомо і глибоко зрозуміти свою національну належність. Отже, починаючи з любові до свого найближчого оточення, рідного краю, дитина поступово почне усвідомлювати себе громадянином своєї держави, а на цій основі буде з розумінням ставитися й до загальнолюдських ідеалів.

Головними засобами розвитку духу та тіла дитини С. Русова вважала природні умови (свіже повітря, воду й сонце); спеціально організовані заняття з фізкультури в навчально-виховних закладах; організацію правильного режиму харчування, праці, відпочинку; позакласну роботу з фізичного виховання; гімнастику.

Вона наголошувала на важливості використання наявних природних умов для зміцнення здоров'я і фізичних сил дитини, починаючи з наймолодшого віку. Із цією метою педагог радила проводити в дитячих садках, школах, інших навчально-виховних закладах прогулянки та екскурсії на природу, організовувати походи рідним краєм, влаштовувати рухливі ігри на місцевості тощо. Всі ці заходи поєднуються з вирішенням інших навчально-виховних завдань. Так, зокрема екскурсії, походи рідним краєм, за твердженням С. Русової, є надзвичайно важливим засобом краєзнавства і патріотичного виховання, а також розширення та поглиблення знань з природознавства, ботаніки, зоології, географії, фізики тощо. “Взагалі нам бракує щирого патріотизму саме через те, що ми занадто мало знаємо свій рідний край, не додивляємося до життя народу, не цікавимося явищами природи, коли вона не виступає перед нами в якій-небудь грізній силі або красі. Шкільні екскурсії навчать нашу молодь пильно стежити за всіма дрібницями життя, навчать поважати закони природи, що керують життям. В мандрівках буде складатися характер учнів, звички до самостійності, упорядкування справ своїх і громадських, товариський настрій в усяких випадках мандрівочного життя. На здоров'я учнів екскурсії зроблять найкращий вплив” [10, с. 34], – зазначала дослідниця.

Багато цікавого й корисного для фізичного виховання, на думку С. Русової, містять у собі різноманітні народні свята, у яких діти, молодь (юнаки й дівчата разом) беруть участь. Послідовно й цілеспрямовано до-

тримуючись принципу націоналізації школи, педагог вказувала на необхідність у кожному святі “єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе” [6, с. 15].

Висновки. У концепції української національної школи, яку розробляла С. Русова, принципи освіти та виховання, з одного боку, є законами розвитку школи й освіти, а з іншого – основними ідеями, що визначають сутність національної школи, системи освіти та виховання відповідно до їх мети, завдань, змісту, методів тощо. Це твердження ґрунтується на аналізі педагогічних праць дослідниці “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Дидактика”, “Нова школа”, “Дошкільне виховання”, “Нова школа соціального виховання”, “Ідейні підвалини школи”, “Суспільні питання виховання”, “Сучасна мрія виховання”, “Моральні завдання сучасної школи”, “Націоналізація школи”, “Нові методи дошкільного виховання”, “Проект нової свободної школи для України” та інших.

С. Русова акцентує увагу лише на чотирьох принципах виховання: “1) виховання має бути індивідуальне, пристосоване до природи дитини, 2) національне, 3) мусить відповідати соціально-культурним вимогам часу і 4) бути вільним, незалежним від тих або інших урядових вимог, на ґрунті громадської організації” [5, с. 13], проте аналіз її праць свідчить, що педагог-науковець виділяла також і інші принципи освіти та виховання, зокрема, принципи гуманізму, демократизму, народності, природовідповідності, пріоритету загальнолюдських цінностей, культуровідповідності.

Література

1. Богуш А. Біологічне та соціальне у поглядах С. Русової на виховання / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 1996. – № 9. – С. 8–9.
2. Джус О. Соціально-педагогічні аспекти діяльності Софії Русової періоду еміграції / О. Джус // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 52–55.
3. Дичек Н. Русова і зарубіжна педагогіка / Н. Дичек // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 169–177.
4. Зайченко І.В. Про деякі проблеми естетичного виховання учнів в концепції української національної школи С. Русової / І.В. Зайченко // Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. – Чернігів : Деснянська правда, 1993. – С. 58–63.
5. Русова С. Дидактика : конспект лекцій, читаних в Укр. педагог. ін-ті ім. М. Драгоманова у 1924/25 рр. – Прага : Сіяч, 1925. – 190 с.
6. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. – 1914. – Кн. 7–8. – С. 3–16.
7. Русова С. Національна школа : рукопис статті / С. Русова // ЦДАВОВ України. – Ф. 3889. – Оп. І. – Спр. 9.
8. Русова С. Проект нової свободної школи для України / С. Русова // Народний учитель. – 1907. – № 9. – С. 20–26.
9. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / Русова С. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1924. – 124 с.
10. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення / С. Русова // Світло. – 1911. – Кн. 8. – С. 25–34.
11. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 25–36.